

ДИМИТЪР ТАЛЕВ СРЕД НАРОДА

75 ГОДИНИ ОТ РОЖДЕНИЕТО НА ПИСАТЕЛЯ

Христо Недялков

През петдесетте години романите на Димитър Талев нашумяха толкова много, че нямаше читалище или културно-масова организация, която да не поиска среща с него. Спомням си всички приятни и неприятни неща, свързани с тези продължителни пътувания, особено тежки през зимата. С Талев посетихме десетки градове на страната, много строителни обекти, военни подразделения, учебни заведения. . . Това бяха срещите на писателя с народа, който навсякъде го приемаше с подчертана обич, непринудено изявена към българския творец, обогатил националната литература с високоталантливо написани книги. Читателите говореха за него с дълбоко преклонение. Неговото появяване из улиците на града събираше погледите на минаващите. Пътуванията на Димитър Талев се превръщаха в народна манифестация, на която му устройваха необичайни посрещания. Хората изразяваха към него уважение и почит — и всичко това ставаше естествено, непринудено, че и най-големият дипломат би завидял на огромната му популярност сред народа.

Присъствувал съм на обсъждания на творчеството и на други наши писатели, но мога да кажа, че такива обсъждания като на Димитър Талев бяха наистина изключително явление за даден град и селище.

Неговото присъствие се превръщаше в празник на българската литература. През тези години Талев не отказа никому да се среща с него (когато редица писатели смятаха това за загубено време и отбягваха читателите си). Той го възприемаше като свой граждански, писателски и човешки дълг. Като същински възрожденец от отколешна героична епоха той ходеше из народа, пренебрегнал личните си интереси, и винаги помнеше откъде е тръгнал и как е постигнал това — говореше за неразривната връзка на писателя с народа. А здравето му се влошаваше. След тежката операция от язва той трябваше да спазва лекарски режим на диетично и редовно хранене, каквито при пътуванията не можеха да се постигнат. И се връщаше уморен, съсипан, боледуваше и пак тръгваше на път, убеден, че върши полезна родолюбива дейност. В такива моменти той често повтаряше Паисиевия призив: „В ползу народу!“ И го произнасяше с интонация, с дълбоко патриотично чувство.

— Тези свещени слова на Хилендареца са съхранили цялата философия на българската нация. Не са скучен лозунг, както мислят някои, написани са с огън и с огън трябва да се произнасят, със свалена шапка и поклон да направиш пред народа. . . Има ли нещо по-свято, по-възвишено да се трудиш за полза на родината си? Това е вечното, безсмъртното. . .

В такива минути лицето му придобиваше лъчезарно изражение, родено от преколямата му обич към българския народ. Рядко съм виждал по-безкористна, по-дълбока и всеотдайна любов на писател към хората като Талевата, имаше в него нещо здраво българско, народностно.

На 15 април 1958 г. сутринта рано отивам на гарата да запазя три места. Предния ден Талев ми обади, че жена му ще пътува с нас. Тя идваше, когато предприемахме по-дълги пътувания. Много се безпокоя да не ги изпусна в навалицата. В осем без десет Талеви се задават и аз изтичвам да ги посрещна. Той е винаги точен, акуратен, с прецизност се отнася към всяка своя работа. Талев носи неговяма кожена чанта. Настаивахме се удобно в натъпканото с път-

ниди купе. Жена му Ирина е много мила, учтива, внимателна и приветлива към хората. Тя има приятен напевен глас и хубава усмивка. Има рядкото качество на човек да установява бърз контакт с хората. Умна и приказлива е. Талев обикновено мълчи, наблюдава; повече слуша, анализира мисли и чувства. В купето имаше приказлив селянин, който не млъкна през целия път. От осемте души във второкласното купе все ще се намери някой, който приказва до втръсване. Навеждам се към писателя и тихичко му прошепвам:

— Не Ви ли отекчава това бърбене?

— Не! — веднага отговаря той. — Обичам да слушам народната реч. . . Нека си приказва да му олекне. Кой знае какво има на сърцето си? Пък и пътят незабелязано се скъсява. . .

Пристигахме благополучно на гара Левски. Там ни чака колата на ОК на партията и ние бързо потегляме за Свищов. Из пътя Талев проявява жив интерес към всичко видимо. Той за първи път пътува по тези места. Пътят е разбит, колата отскача от трапчинките и разваля впечатлението от хубавия пейзаж, но това забавя вървежа и имаме по-голяма възможност да опознаем селата, през които минаваме. Талев е уморен. Той винаги след обяд почива, а сега не сме още обядвали и почти цял ден пътуваме.

В Свищов се настаняваме в хотела и след кратка почивка тръгваме да разглеждаме града. Най-напред Талев пожелава да се поклони на Щастливеца. Вървим по камениста улица, съседоточени, развълнувани от престоящата среща с автора на „Бай Ганьо“. Бавно се изкачваме по стръмнината ѝ. Наблюдавам създа теля на „Железният светилник“, присвил вежди, свалил меката си шапка и главата му се откроява върху фона на старите свищовски къщи. Потънал в мисли, може би се пренася в онова време, когато Алеко е вървял по същите камънаци, или чува копитата на руска конница, първа прогонила петвековния ни враг? А Талев е като чувствителна антена, докосне ли се до миналото на народа, цял затрептява. Богато с вълнение е Талевото неспокойно сърце. . .

През дървена порта влизаме в широк двор, обрасъл с трева. Влизаме в двукатна къща, отпред с малък балкон. Обхождаме стайте с музейни експонати — вещи, покъщнина, книги, ръкописи. Показват ни салона за височайшите руски гости. Талев пита, разпитва, цял превърнат в трепет. Иска всичко да запомни. Това особено се почувствува, когато заставаме пред смъртно раненото сърце на видния ни писател, станал жертва на разюздани политически страсти. Талев тихо промълвява:

— Горкото сърце на Алеко! Жестоки байганьовски нрави. За вечни времена то ще обвинява престъпниците, убийците. . . То е символичен паметник на безсмъртния творец!

После погледът на писателя бе привлечен от ръкописите и писмата на Алеко Константинов. С многодиоптровите си очила Талев се мъчи да ги разчете. Помага му безупречното зрение на жена му.

С жадни очи той иска всичко да погълне, да запомни, по няколко пъти се връща на интересен ръкопис. Никога не съм го виждал така вглъбен, развълнуван, с подчертано страхопочитание да се отнася към всяка вещь в този дом, сякаш се намира в старинен храм. . . Поднасят му книгата за впечатления и той с четливия си почерк изразява дълбоката си почит към великото дело на твореца и човека: „Поклон пред безсмъртния български писател, безстрашен борец за човешка правда“, и оставя писалката настрана. После погалва книгата, сякаш се ръкува с Алеко, и твърдо казва:

— Наистина Щастливец! От убийците и помен няма, а той ще пребъде във вековете! Жалко, можеше да даде още много на родната ни литература. . .

— Да каже нещо и за новия бай Ганьо, наш съвременник! — прибавям аз, на което Талев отговаря:

— И хубаво щеше да го каже. . . Днес имаме крещяща нужда от перото на Алеко — честно, безкомпромисно, злъчно. . .

Неочаквано от никого Талев се откъсва от групата, спряла се до пътната врата, и бързо се насочва към една от стайте на музея. Полюбопитствувах да видя какво ще прави. Писателят се спря до стъкленицата с Алековото сърце и ниско му се поклоня, свалил шапка като пред икономас. Малко се посмути, като ме вижда и казва:

— Обичам го, какъв човек! И талант! . . .

И отиде към жена си, която се любуваше на зеления двор на една къща, която за първи път е дала въздух и слънце на едно дарование и става необикновена, изключителна, място за размисъл. . .

Обогатени от преживявания и впечатления, слизаме по същата улица. Сега вървим по-бързо, защото искаме всичко да видим. Запътваме се към Съборната черква, строена от Колю Фичето. Талев се учудва на неговата гениалност като архитект-строител, на неговия „барометър“ — двата стълба пред външните врата на черквата се въртят. Някога Фичето е казал: „Когато престанат да се движат, става смущение в сградата.“ От една година десният стълб мъчно се движи.

— Трябва да се вземат мерки — казва Талев, — не бива да се унищожи този исторически паметник — уникален в някогашното ни строителство от възрожденската епоха. . .

В черквата разглеждаме картините на Николай Павлович.

— Това е синът на Христати Павлович, издържан от д-р Петър Берон да следва живопис в Мюнхен — казва Талев и внимателно, съсредоточено разглежда всеки детайл от образите на светците, сравнява ги с останалите икони, създадени от други художници-зографи. Направи ми впечатление, че Талев с голяма компетентност говори за живописиста на старите майстори, за тонове, бои, за стилове и школи. Обходил европейски музеи и богати картинни галерии, писателят с видимо желание се впуска в разказване на художествени творби. Той засяга и старите икони, създадени от неизвестни майстори, говори за дебърската и самоковската школа, след това се спира на новото, което внася Николай Павлович в иконописиста.

— Забележете — се обръща Талев към нас — колко опростено рисува той не само лицата, но позата — и това е самобитно, оригинално. Той подчертава човешкото в образа, разчуства черковната шампа. Това са портрети на обикновени хора от народа, които срещаме навред в живота. Това е вече изкуство. . .

— Искате да кажете, че той не зографисва — прекъсвам думите му.

— И между някогашните зографи е имало големи майстори на четката, сътворили по манастири и черкви учудващи и днес творения, вложили народностни черти въпреки силното византийско влияние на иконописиста! — отвръща писателят и с подчертан интерес заразказва за старото българско изкуство.

Слушах го с възбудено внимание. Видях писателя от друга страна. Навлизах в една непозната за мен област от духовното богатство на белетриста, навлизах в неговата голяма, всестранина култура, разбирах какви необятни интереси към човешкото знание притежава Талев. Наблюдавах озареното му лице, затоплено от запалените черковни кандила и свещи, слушах пълтния му глас, стараех се да запомня цветистия му език, примесен тук-там с македонски диалект, и тайничко стенографирах в пълтния си бележник. След като подробно разглежда иконите, вниманието на писателя е привлечено от чудната резба на иконостаса — плетеници от цветя, растения и животни. Талев се визира отблизо и говори за майсторите резбари.

— Някой неизвестен Рафе Клинче ги е претворявал — подмятам аз. А той се забавя малко и отвръща:

— Много гениални личности са шетали по робската земя българска и са оставили следи по нея, та ние сега да славим народ и минало! И моят Клинче е един от тях. . .

Излизаме от черквата възхитени от срещата с древното ни изкуство, с Николай Павлович, който ни разкрива едно голямо дарование, рано проявено през онези тежки робски години.

Спираме се пред бил паметник. Талев сваля шапка пред падналите борци за национално-освободителното ни движение. После от руините на стара крепост от високо се заглеждаме в Дунав, пристанището и отсрещния румънски бряг. Поразен от величествената панорама, Талев напрегнато е вперил поглед, но дали можеше да обхване всичко? Не разбирах това. Видях само, че бе посвил очите си зад очилата, но не се осмелих да го попитам какво вижда. До него жена му допълваше онова, което той пропускаше.

— Някога от тези крепостни стени и кули са проехтявали бойни рогове. Люде са влизали в бран и са умирали за нечия воля — започва да говори Талев. — И тогава Дунав е влачил мътните си пролетни води и по него са вървели много съдби. Помни той, когато хъшове и войводи

го превръщат на пътека и по него минават ноща да воюват и умират за българско събдновение. По същия тоя Дунав ми нават и братята руси и турски батареи са бълвали огън и желязо. . .

И се унася творецът по свои видения, затрептяват у него поетични търсения. Тогава той създаваше епопеята на Самуила и може би тези исторически унеси ще бъдат пото пени в средновековието. . .

Талев проявява интерес към малкото свищовско пристанище. Разказват му кога е строено, какви стоки се изнасят и внасят от чужбина. А той навярно си представя връщането на богат търговец от Европа, който при весела домашна обстановка разказва за българи в „странство“ и едно светлооко впечатлително момче всичко запомня за бъдни свои творби. . .

Посочват ни мястото, където русите са стъпили на българска земя. Там брегът е нисък, почти е с нивото на реката. То е на няколко километра от града.

Слизаме от крепостните стени и Талев все говори за миналото на народа:

— Това богатство трябва да се изрови, художествено осмисли, за него да се сътворят поетични творби, та читателят да почувствува и се пренесе в онова, което някога е било, в бита на хората. Малко народи имат такова богато минало като нашия и още не е изявено. . . Това, което историците не могат да сторят по липса на факти, писателите могат по пътя на творческото възображение да възкресят миналото. Историческата наука се обогатява от художествения труд на писателите. Така науката върви рамо до рамо с литературата. . .

— Историческата тематика добре е разработена у нас — допълвам.

— Че имаме постижения, това е ясно. Творбите на Стоян Загорчинов са богат принос за овладяване на историческия сюжет. Това може да се каже и за други автори. . . Историата ни предлага богати възможности, но необходимо е авторът да вложи наблюдения от своето време, от своята съвременност. Така миналото се свързва с настоящето и тук се крие най-голямата мъка на писателя — да спази мярката, да дозира, така да се каже, да бъде убедителен, да представи истината. . .

— Чрез кои образи сте свързали миналото с настоящето? — го питам.

— С почти всички мои герои — бързо отговаря Талев. — Когато описвам еснафската дейност на Стоян Глаушев, аз подчертавам трудолюбието на нашия народ, неговата предприемчивост, деловитост. . .

— Само че в повествованието идва по линията на Султана.

— Тя е по-инициативна, има жизнена философия — жената в къщи, мъжът навън да печели, да носи хляб. Султана е жрица в дома си, не дава никой да се меси в нейната работа. В нейния образ давам типичното за българката, каквато я виждаме и днес при други обществени условия. Помъчил съм се да обединя някогашния образ със съвременния наш човек. . .

Времето вече е напреднало, идва част на срещата с читателите. Запътваме се към центъра на града. Талев още като стъпва на площада, огражда го цяла тъла и той потъва сред свон почитатели. Старая се да не го изпусна от погледа си. Искам да видя какво ще бъде отношението му към онези, за които е пропътувал стотици километри, за да дойде при тях. Всякога внимателен, изискан, подчертано човечен, писателят се ръкува с всички, отговаря на бързо зададени въпроси. Шумно влизаме във Висшата търговска академия, едно от най-старите висши учебни заведения у нас. В аулата видният писател е посрещнат от ректора на академията, преподавателите и студентите. Ректорът го приветствува тържествено, студентки му поднасят цветя, а той, видимо трогнат, им благодари. Виждам неговата развълнуваност. За него срещите с читателите винаги са неспокойни, творчески, напрегнати. При тях той идва с пълно съзнание, че върши високоблагородно дело.

Когато Талев се задава в претъпканият от хора салон, всички стават на крака и бурно ръкопляскаат. Чува се възгласи: „Да живее!“ И това става съвсем спонтанно, без нареждане и команда, а от дълбока обич и признателност към големия творец и човек. Талев бавно преминава през възторжените редици, поема всяка ръка, протегната към него, усмихнат, той казва някакви слова, които не мога да чуя, виждам само грейналото му от задоволство лице. Когато се изкачва на сцената и хората сядат по местата си, той тежко се отпуска на поднесения му стол. . .

Тази вечер той говори за ролята на патриотичната младеж в живота на народа, за нейните идеали, за историческата ѝ отговорност, за бъдещето ѝ. И друг път той бе говорил за мла-

дежта, която безмерно обича, но в Свищов стана нещо необичайно. Може би то дойде от обстоятелството, че в салона имаше повече студенти, които го запитаха за младите му герои. Проникновено Талев заговори за Лазар Глаушев, Райко Вардарски, Иванка Руменова. Донакакви идеи влага в тях, от кои среди ги взима, как оформя характерите им. . .

— Младите всякога са били авангард в живота на народа. Особено това важи за онези кървави времена на робство, когато всяко надигане се заплаща със смърт. Всяко поколение идва със свои стремления. Стоян като млад има едни разбирания, неговият син Лазар има други, отговарящи на епохата. Така поколение след поколение, стъпка по стъпка борбата за национално освобождение взима все по-остър характер. . . В много отношения бащата не може да разбере сина си. Неговите действия му се виждат крайни, опасни. Тук се заражда конфликтът между млади и стари — вечната борба и неразрешеният проблем, който се продължава, докато има стари и млади. И в народното творчество е показана драмата между свекърва и снаха — двубоят на два свята, на два светогледа. . . Скрита борба има между Султана и Ния, докато железният светилник отстъпва място на газената лампа. Младата учителка Руменова минава през чаршията и това се смята от еснафа твърде дръзко — жена да ходи сама по улиците. . . Тази дръзка младеж дръпва въжето на преспанските камбани и възвестява празника над празниците — деня на Солунските равноапостоли. Райко Вардарски е образ на истински български революционер, който нарушава примиренчеството на старите така, както Рафе Клинче в областта на изкуството установява нови норми. . . По пътя на тази историческа еволюция ще дойдат други времена, когато камбаните ще приканват народа не на празнично богослужение, а за въстание. До Илинденската епопея се идва бавно, постепенно, без скокове, това е дълъг процес на пробуждане, отгърсване от старото, въземане нагоре по стръмното. И тази неизбежна закономерност я извършва младежта в конфликт със старите. Когато създавах Лазар като литературен образ, имах пред вид обществената среда, сред която героят се движи, но и домашната обстановка, влиянието, макар и косвено, на бащата Стоян Глаушев. Така се осъществява приемственост между стари и млади. . . Тук писателят не бива да позволи на старите да изостават много и на младите да избързват много напред. Трябва да се спазва жизнената правда, да не се къса логическата връзка между отделните поколения, да не се наруши естественият ход на историческото развитие. . . Лазар Глаушев е революционер, различава се по действие от Райко Вардарски, макар че разумът невинаги е най-добрият съветник на младите в дадени политически събития. Лазар притежава характерните черти на народен водач, смело се бори срещу чорбаджиите, защитава интереса на еснафите. Неговата сфера на действие са просветните огнища — училището, читалището, църквното настоятелство. Той изразява един етап от борбата на народа, подготвя почвата за други събития, изоравя първите бразди в народната нива, та други да хвърлят семето на революцията. . .

Още много Димитър Талев говори за младите си герои. В затихналият салон слушах плътния му глас, по напрегнатите лица на многобройните слушатели виждах, че думите му се възприемат като откровение, и когато завърши словото си и му поднасят цветя, отново всички стават на крака и изразяват своята благодарност, че сред тях е той — Димитър Талев, авторът на забележителните романи за миналото на народа. В негова чест студентите изнасят малка литературна програма — рецитал от неговия творби. После вечеря, а Талев все говори, говори за всичко друго, но не и за своето творчество. . .

Придружени от първите хора на Свищов, късно през нощта се прибираме в хотела. Когато оставаме сами, уговаряме как ще се събуди сутринта рано. Поемам цялата грижа върху себе си: „Точно в четири ще почукам на вратата. Спете спокойно.“ Забелязвам умората на писателя, макар че Талев прави усилия да изглежда бодр.

На следния ден в пет часа потегляме за гарата. Тъмно е. Времето през нощта се беше променило. Ръмеше студен дъжд и го пресека на ситен сняг. Вървим по тъмните и пуси улици към гарата. Талев се свил в сивото си палто, до него жена му трепере от студ. И си мисля: защо онези, които снощи така гръмко го величаеха, не можеха ли да изпратят кола да ни закара до гарата, пък не само до нея, а и до Ловеч. Нямаше тогава писателят да става толкова рано и да мръзне на гарата. А снощи пред „градските фактори“ ставаше дума, че на сутринта ще пътуваме,

и никой от тях не предложи колата си! Съвременни нрави! Ако Талев беше писател с друг манталитет, той щеше сам да издействува това. За него то е под всяко достойнство. . .

Измокрени, пристигахме на гарата и веднага се настаняваме в студени вагони. Треперем от студ. Жената на Талев пъха мокрите си крака под палтото му. Старая се някак да внесе хумор, но не ми се удава. Талев разбира усилията ми и започва да разказва за свои неволи и негоди през живота си.

— Човек издържа повече от куче. В това съм се убедил от собствен опит. . . Какво е минало през тая глава — и той леко повдигна ръка към нея. — Затова рано побеля! Такава ми е участа! . .

Когато жена му каза, че не е трябвало в такова време да напускат София, писателят загрижено ѝ отвърща, че човек трябва да види и хубавото, и лошото, за да оцени живота, който веднъж се дава на човека. Замълчаваме, всеки унесен в свои мисли. Вдигнатите яки на палтата закриват почти лицата ни. След двайсестина минути влакът потегля. Дъждът се усилва и го превръща в едри парцали сняг.

— Та пролет ли е това? — промълвява Талев, стушен на дървената пейка в сивото си палто. — Земята побеля като старец. . . Ще попари дърветата! . .

И, както е с шапката си, пъха ръце в джобовете на палтото, понамества се на пейката и скоро заспива. Гледам лицето му — вдъхновено, носът заострен, изопнати черти, с прошарени мустаци, с присвити устни и очите прикрити зад дебелите двойни, светлокафяви очила, които закриват веждите му. Дълго гледам това лице и със старанието на педант искам да запомня всяка бръчица, всяка линийка по него. И го запомних завинаги. . . И съжалих, че не съм скулптор да изваям одухотвореното лице на писателя. По едно време той трепна, събуди се и когато вижда, че го наблюдавам, сякаш малко виновато казва:

— Дремка ме налегна. . . — и се заглежда през прозореца.

Вече се развиделява, но още е невзрачно, подтискащо. В купето са навлезли селяни — мъже и жени. Талев се вглежда в лицата им, вслушва се в разговора им. От съседната преграда се чува гласът на старец, който разказва за някогашни времена — къде и с кого е воювал. Писателят напрегнато слуша и от време на време лека усмивка заиграва по лицето му. Вижда се, че думите на войнистения старец му харесват. Когато пристигахме на гара Левски, писателят се доближава до осемдесетгодишния дядка и го пита:

— Турчина ли си бил, а?

— И турчина, и гръка, и сърбина! Къде ли не съм се сражавал? Ордени имам, ако дойдеш в наше село, ще ти ги покажа. Кавалерист бях. Два коня прострелях под мене и па жив останах! — юначно засуква дългите си мустаци селянинът.

Талев го потупва по рамото и му казва:

— Браво, да си жив и здрав! Юначага!

Слизаме на гара Левски. Имаме повече от два часа престой. Влизаме в бюфета. По масите са насядали пияни мъже. Чува се дрезгав глас, който се мъчи да налучка някаква мелодия.

— Този още от сутринта е цъфнал — процежда през зъби. Талев. — Страшен порок е пиянството. . .

Един на средна възраст мъж със сипаничаво лице и омазнен каскет се надига от стола си и тръгва към нас с чаша в ръка.

— О, мой човек, яла да се чукнем! — завалено извиква той и залитва да падне.

— Щом пияниците ме признават за „свой човек“, значи съм много известна личност! Ха-ха-ха! — Талев се весело разсмя и излиза от бюфета. Последваме го. Вън е студено, влажно. Той продължава да се смее и коментира думите на пияния. После изведнъж се замисля и казва:

— От хубаво не пие. Тежи му нещо на душата. . . В кръчмата намира утеха и там попада. . .

Движим се по перона на гарата и като ни става студено, влизаме в натъпканата с хора чакалня. По пейките и пода са налягали турци и цигани. Талев не смее да седне до тях, стои прав. Разказва ни за едно свое пътуване на литературно четене, от което се върнал в тишина с паразити. Ние с жена му сядаме до турците.

— Кой знае — добавя писателят, — може техни бащи да са гонили Апостола . . . Народ!
История!

Въздухът е спарен, тежко се диша. Едва изтърпяваме няколко минути и излизаме „на въздух“. Да ни мине по-лесно времето, тръгваме по дългата главна улица на град Левски. Кално е. Талев за първи път вижда града.

— Богато място, плодородно. Град с бъдеще — говори той, като наблюдава новите постройките, богатите витрини на магазините.

Въртим се из улиците безцелно. Срещаме забързали се за работа хора. От една мекичарница ни лъхна на прегорял шарлан, от малка ахчийница ни замирихва на чорби. Питаме къде има чай, кафе. Гледат ни учудено — такива „неща“ няма в Левски.

— Така е! — съгласява се Талев, — Трудовият човек има нужда сутрин от една-две лютти чорби и половин кило хляб, това чай, кафе са градски напитки. Те са за люде, които не въртят мотика и чук. Народът от опит знае кое е полезното. . .

Бавно се връщаме към гарата. А едва е изминал един час. Имаме още много време и търпеливо чакаме влака за Ловеч. Талев разказва, че много обичал да цепи дърва. Разказва случки от живота си в Прилеп.

— Майстор съм на цепенето. Що дърва съм разцепил, здраве му кажи! Иска се умение, как да поставиш дървото на дръвника, да го наместиш, как да замахнеш и къде да удариш. Това е тънка работа. Със сила не се цепят дърва. . . Сега не мога, лекарите не дават, опасно е. А някога ми беше любим спорт.

— Димче, взех бисквити, хайде да хапнеш, нали знаеш, че сутрин трябва да вземеш нещо! — жена му бди над него като орлица, следи всяко негово движение, грижи се като майка. Здраво българско семейство са те, изградено на доверие и обич, макар че Талев, затворен в себе си, не изявява лесно своите мисли и чувства. Той е сдържан и това особено ми харесва. . .

Една мотриса спира пред гарата и бързо се изпълва с народ. Качваме се и ние. Настояваме се в една преградка. До Талев сяда мършава бабичка. Той съсредоточено я наблюдава, после я пита дали знае в кой влак се е качила. Тя отговаря, че влакът е за Свищов. Ние се смеем. Става ни весело от наивността на бабичката, като я убеждаваме, че мотрисата е за Ловеч. Бабата хуква да слиза, помъкнала тежките си торби. Талев вика след нея:

— Ама чакай, бе, ние да не сме събъркали?

Намесват се и други пътници и излиза, че бабата е права. Тя сяда на мястото си успокоена. Сега идва нашата тревога. Грабваме чантите си и бързо се измъкваме от вагона, следвани от смеха на старицата. Едвам успяхме да се качим на влака за Ловеч, който току-що тръгваше.

— Бабата ни надхитри, ха-ха-ха! — от сърце се смее Талев.

Дълго след това коментираме какво щеше да стане, ако неочаквано се озovem отново в Свищов? А смехът на Талев е заразителен, не можеш да му устоиш, започваш и ти да се смееш от сърце. . .

Пътниците са плътнo прилепени до нас. По гарите се качват все нови пътници, някои слизат. През малкия прозорец, който неприятно потраква, ние гледаме навън непрекъснато сменящия се пейзаж. Полето е свежо зелено. Пролетта, макар и закъсняла, е успяла тук-там да накичи дърветата с бели цветове. Като ги гледа, Талев промълвява:

— При хубаво време, за ден-два всичко ще бухне, набъбнало е и не можеш го спря. . . Сила е природата, дойде ли й часът. . . Земята — майка на плодородието — що род е родила, що юнци е изхранила. . .

Дъждът е престанал да вали. От процепите на оловносивите облаци проникват слънчеви лъчи и правят природата още по-величествена. С любопитство следим бързите промени на пейзажа — ту огрян от слънце, ту потъмнял от сенки. И повече мълчим, всеки унесен в свои мисли.

Пристигахме в Ловеч. Озъртаме се, но като разбираме, че никой не ни посреща, тръгваме напосоки след навалищата пътници. Талев отдавна не е идвал в града и е позабравил неговото разположение. Питаме за центъра и се озоваваме пред хотел „Москва“. Една невзрачна личност ни съобщава, че никой не е заангажирвал за нас легла и такива няма свободни: „Всичко е заето от колездачи и делегати на околийска конференция.“ Да сме търсили в другите хотели.

Талев кипва. След неприятното пътуване той е изнервен. Жена му е уморена, с температура, едва се държи на крака. Това отежнява положението и писателят избухва:

— Да не мислят, че съм тръгнал търговия да права? Изоставил съм си моята работа, а те, легла няма! Връщаме се в София! Има ли рейс? — се обръща той към хотелиера. И когато този му съобщава, че след един час има кола за София, Талев грабва чантата си и тръгва към вратата. Но в този момент по телефона от читалището питат дали сме пристигнали. Стоим в недоумение. След няколко минути тича една другарка и „много се извинява“, че техният културпросветник е заминал за някъде, забравил да осигури легла, но тя щяла да уреди нещо с управителя, неин познат. Талев е още нервиран, това личи по ситните бръчици около носа му. И друг път съм го наблюдавал. Писателят премества пътната си чанта от една ръка в друга, което пък показва, че ядът му преминава, настъпва успокоение, отлив от първия прилив на възбудата. Разбирам, че моментът е благоприятен, и взимам чантата от ръцете му. Жена му настоява да тръгваме. След кратко колебание Талев решава тя да замине, а той да остане.

— Не може, обществен дълг, ще кажат, Талев капризничи, не идва никак си да огорчавам хората — говори видният ни писател. — Едно време възрожденците са работили при много по-тежки условия, пътували са пеша с дисаги книги да учат народа. . .

— Защо сравняваш някогашното със сегашното? — възразява жена му. — Това е елементарно уважение към човека, дошъл по тяхно искане!

— Не умеят да посрещат — казва той. — Те не знаят каква люта пиперка съм, ама лесно ми миная. . .

Казват ни да не се тревожим, всичко ще се уреди. И наистина, докато обядваме в ресторант „Волга“, и леглата са намерени. Талева е решила да се връща в София, чувствува се болна. Изпращаме я до рейса, тя тайно ме помолва да се грижа за Димча — да се храни навреме и се пазя от простуда. Обещавам ѝ да се върнем живи и здрави.

В хотела ни дават една полутъмна стаячка с две легла. Лягаме да „отдъхнем“ замалко. Талев сваля очилата си и започва да говори за литературата, за свои творчески планове.

— Преди години си мислех, като навърша шейсетте години, ще започна да пиша книга. Нещо като голямо есе, разсъждения за живота, какво съм виждал, преживял, какво е минало през главата ми, ще предам един вид моя житейски опит на синовете си. . .

— Пък и за поколенията да остане — се намесвам.

— Никога не съм мислил за славата, за безсмъртието! Това е за големите. . .

— Големите са скромни, но малките имат такива амбиции!

— Така е! Колкото истинският творец се издига в изкуството, толкова по-ясно разбира като Сократ, че нищо не е постигнал. . . За децата си искам да напиша книга, да ги предпазя от някои илюзии. Ще засегна въпроси, които на някои няма да се харесат, но ще гледам честно и смело да се отнеса към онова, за което съм натрупал много материал. Нещо съм нахвърлил в бележниците си, друго всякога нося със себе си — в сърцето. Есенстична книга за живота, за човека. . . Ще я създам! Трябват ми няколко месеца. . .

Напомням му, че книгата му ще бъде като „Моят път“ от любимия му учител Л. Н. Толстой.

— О, далеч съм от този колос! У мен нищо мистично няма да има. Не обичам религията, попщината. . . Ще вмъкна случки от живота, образи, картини от нашето съвремие. Няма да е бележистика, а мисли върху битието, ей така, ще дам волност на онова, което от години ме вълнува, тревожи. . . Навършвам шейсетте и време е вече да се заема с нея, да сложа началото на тази моя книга, малко по малко да пиша. Сега като се върна, хайде да не се заричам, че всичко става, живот и здраве да е. . .

— Това не е ли суеверие?

— По-скоро е предупреждение на болестта ми. Изрязах ми две трети от стомаха и сега съм елегантен — прави усилия да се усмихне, — на диета. И други болести се обаждат. . .

Не исках да приказвам за болести и насочвам разговора към есето. Запитвам го — не означава ли това скъсване с художествената проза?

— Романите за моя край ще продължат, ще изведа събитията до наши дни, може би ще бъдат седем-осем книги — осмология. Неправилно наричат издадените три части като трилогия. . . . Есето ще бъде между другото. Писал съм къси есета по разни поводи, но сега с есестичната форма, която е мъчна поради своята сбитост, конкретност и поетичност, ще засегна немалко проблеми от нашето съвремие, някои морално-етични страни от битието ни. Интересува ме духовният облик на съвременника — станал ли е интелектуално по-богат или материалното благополучие се отразява неблагоприятно върху неговото развитие? Много въпроси от етично естество ме вълнуват. Вярвам, че това ще бъде една належаща книга, но да видим какво ще кажат дните ми . . .

Напомням му, че е от юнашко коляно, няма лесно да се предаде, има задължения към народа и литературата. Той ме изслушва спокойно, после се усмихва някак тъжно и казва:

— На народа искам да дам най-хубавото, което притежавам. Дано изпълня поне част от плановите си. . . . Затова бързам да пиша, ден да не пропусна, но тези пътувания са страшни, много време се пропилява, много нерви. . . . Така съм устроен, че два-три дни преди заминаването съм разстроен, неработоспособен, след като се върна ден-два не мога да вляза в релсите. Десетина дни отивам така от всяко пътуване. А те се пресмятат от броевите дни. . . .

— Защо не ограничите обсъжданията, както правят други писатели?

— Не мога! Това е тяхна работа. Всеки със своя си морал. За мен срещите с народа са много важни. Аз сверявам това, което съм сътворил, изслушвам мнения, препоръки, често критични бележки, каквито никой критик не може да каже. . . . За мен народът е върховен ценител, при него трябва да се отива с чисто сърце, с хубави помисли, с благодарност и така, както се казва, да стоиш пред него със свалена шапка. Народът познава, по свои вътрешни пътища долавя с какви намерения отиваш при него. Той и мошеника посреща и изслушва, но знае да отделя зърното от плевата. . . . Велико нещо е народът — вечен, безсмъртен! Разни там личности и диктатори, които му налагат волята си, изчезват яко дим. . . .

Писателят може да говори за народа безкрайно много, защото безкрайно много го обича. Това съм забелязал от неговото отношение към хората, към всеки срещнат обикновен човек от народа.

— От всяко обсъждане — продължава Талев мисълта си — се връщам освежен, претоварен от впечатления, обогатил съм езика си, пил съм вода от извора на живота — народа. . . . Количествени натрупвания, както се казва, които намират своето превъплъщение в творбите ми. Затова по-малко говоря, повече слушам и наблюдавам. . . . Това изкупува загубеното време. В писателския кабинет намира форма и съдържание онова, което е родено сред хората. . . . Това някой не могат да разберат!

Питам го дали това важи и за автори на исторически произведения.

— И за тях — отговаря Талев. — Монте герои идват от далечни времена, в тях има нещо от нашето съвремие. За тяхното оформяне съм използвал наблюдения над мои съвременници. Влагам съвременни идеи, така миналото се осъвременява, обогатява, осмисля. . . . Тук е мъката и майсторството да свържеш миналото с настоящето, да откриеш тяхната връзка, взаимоотношения, идейна спойка. . . . В живота няма скокове, всичко се развива закономерно, логично. Историческото повествование трябва да запази някогашната атмосфера — бит, език, светоглед и прочие, а същевременно да има и съвременно звучене. . . .

Излизаме да се поразходим из града. Минаваме през закрития мост на Колю Фичето, строен през 1874 г. изцяло от дърво, с 64 дюкянчета, изгорял през 1924 г. и възстановен. От малките магазинчета Талев купува цял куп картички. Когато го запитах защо са му толкова много, той отговаря:

— Синовете ми заръчаха да им нося изгледи. Изпълнявам повеля!

Вървим по тесните и криви сокачета на Варош. Стари къщурки, гъсто прилепили гърбове една до друга, сякаш се вкупчили да се бранят от бури и зли нападения. С прогнилите си порти, хлътналите си покриви и чардаци те приличат на старици, наклеявали на пътя край дуварите на одумка. От тях лъха отколешна романтика на героични времена, когато по калдъръмените сокачета са бродили поборници и нощя турчин не е смееł да премине. Талев се спира на всяка

крачка, оглежда: внимателно дуvari, порти и така трепетно ги погалва с пръсти, сякаш се ръкува с някого, а лицето му е озарено от някаква голяма неспокойна мисъл. Творецът бе погълнат изцяло в едно бурно, могъщо минало. Дълбоко развълнувана е срещата на писателя с някогашното. Той разбира езика на тези старинни къщи, води мълчалив разговор с тях, с техните обитатели и тръгва по пътеката на миналото към настоящето. . .

— Това е моят свят! . . . Тук съм аз със сърце и душа. Такъв е и моят Прилеп! Ех, славни времена, юначни люде! Обичам ги! — мълви писателят, пренесъл се столетия назад. — Това е царството на Дякона. Грабна ме то, разтrese ме, пробуди у мен много асоциации. . . Хубава книга може да стане. . . Богат образ — величествен и сред тази обстановка! Чудесно! Ще дойда да летувам още тази година и ще я напиша, все по тия сокачета ще ходя, ще обходя всички къщи, да видя стопаните им. . . Ще задълбая в битието на Апостола. . .

Талев е в творчески унес. Не са ли това първите подтици за нова книга? Първите трепети и вълнения, зърното за големия посев, за което много пъти писателят е говорил на обсъжданията?

Една от дебелиите дъбови порти се отваря с остро скърцане и оттам се появява прегърбена старица, подпираша се на къса тояжка. Тя бавно прекрaчва прага и пъшкайки, сяда отпред на ниска пейчица. По лицето на Талев се появява радостна усмивка. Той наблюдава всяко нейно движение, приближава се до нея и сяда до старицата. И внимателно я пита как се казва, на колко е години, отдавна ли живее във Варош. Тя веднага заговаря, че още като дете е слушала от баща си за Дякона, който често е идвал в тяхната махала и се срещал с членове на революционния комитет. Бил строг, безстрашен, предан на делото. За него хората били готови живота си да дадат. Бабата е запазила смътни спомени от една вечер, когато у тях пристигнал някакъв поп. По-късно узнава, че това е бил той — Левски Апостолът. . .

— Не само от баща си, но и от стари хора съм слушала да ми разправят за Дякона. Варош му е била столицината. Във всяка къща е имало съзаклятник, скривалище, а дворовете са свързани с комшулуци. Влезнеш ли в една от къщите, можеш да излезеш чак накрая — в гората. . . Всички били сговорни, любородни, нямало предатели, затова тук във Вароша, е-ей в тия къщи, на Василia Дякона най-добре му е било. . . Не ги гледай, че някои са запустели: — живот е имало в тях, какви сватби и кръщенета са ставали — за чудо и приказ! . .

От двора се чува детско провикване. Оттам изтичва синеоко момиченце и се сгушва в черната пола на баба си. Талев погалва златистата му главица. Това не остава незабелязано от старицата и тя добавя:

— Виждам, че обичаш децата, а който ги обича, е добър човек, добро сърце има. . .

Талев насочва разговора отново към онова, което някога е било.

— Четат ми внучетата писаното за Дякона, ама така, както са ми разправяли някога за него, в книгите не е такъв, друг е той — по-голям, хей като Балкана висок, а те го дават като малко баирче. . . Тук при нас, във Варош, трябва да се напише книга, та народът да види истинския Дякон, така ами? . .

Още много приказки се казват все за онова време, в което Талев цял е погълнат, мислено тръгнал по тайните пътища на един българин, който издига отечеството над всичко. Старицата се измори, прикътва правнучето си и хлопва тежката дървена врата. След нея и слънцето се прибира на запад. Талев остана известно време на пейката неподвижен, загледан пред себе си, после мълчаливо се надига и тръгва към новата част на Ловеч. . .

В кино „Наука“ го чака многобройна публика. Киното се помещава в читалище „Гогол“, основано през 1871 г. под име „Наука“, но по някакви „съображения“ отскоро е било „прекръстено“ на „Гогол“.

— Политически прави! — отсича Талев. — Старинните имена трябва да се запазят, те говорят много, история са. . .

Писателят се изкачва бавно по тясната стълбичка на сцената и сяда в средата на дълга маса, постлана с червено платно. Пред Талев е поставена стъкленница с пролетни цветя. Той изважда от вътрешния джоб на сако̀то си черно кожено тефтерче, в него записва онова, за което народът го пита. В салона има стотици хора, дошли със свои виждания, със свое мнение от прочетените му книги, със свои тревоги и питат, питат, питат, а той — писателят — е длъжен

да им обясни всичко, да поговори с тях честно, откровено. Питат мъже, жени, младежи и старци — домакини, офицери, работници и служещи. . . Един правят критични бележки, други изказват дълбокото си уважение и благодарност на писателя за неговия труд. А той слуша наглед спокойно, но дълбоко развълнуван. Това е неговото талевско възмущение, което винаги се появява при срещата на твореца с народа. . . Отначало гласът му е несигурен. Той благодарни на хората и ги уверява, че последните си сили ще отдаде на тях, че той няма друга поведла освен тази на родината. В салона се чуват ръкопляскания и възхвали. След първите изблици на смущение, все още развълнуван, той обяснява, че отначало е имал разни проектозаглавия на първия си роман, но след като прочел първите му страници, забелязал, че на няколко места се срещат думите „железният светилник“ и му харесали като заглавие, още повече те алегорично са свързани с основната идея на произведението — светилникът като аналогия на народното пробуждане. . . На втория роман заглавието идва от камбаните — пак алегорично, — с които Райко Вардарски възвестява празника на братята Кирил и Методий.

— Заглавията имат символичен характер, те изразяват главната идея — заявява Талев.

Когато го питат какви материали е използвал за написването на романите си, той посочва възрожденския печат и на първо място „Цариградски вестник“ и сп. „Читалище“, където са поместени дописки от цялата страна, написани „без хитрина, с чудна простота“.

— Пребогат исторически материал се крие в тях за училищата, читалищата ни, борбата срещу фенерчиците, за черковна независимост, борбата на еснафите срещу чорбаджии и гръкомани, за социална правда, там ще намерите материал за ролята на младежта и жените. Прочел съм всичко за възрожденската епоха от наши и чужди автори, особено обичам да чета мемоарите на дейци от онези времена. . . Като открия нещо интересно, то ме вълнува, тревожи и трябва да му дам художествена форма. Често пъти върху някоя пожелателна снимка мога с часове да размишлявам, тя ме връща назад при моите прадеди и дядовци, това ме подтиква да се пренеса мислено далече назад и видя техния бит, морал, взаимоотношения. . . Вслушвам се жадно в хубавите народни песни. Народното творчество е неизчерпаем рудник от неизползуван материал за художествени творби. Народът е създал гениално богатство, ненадминато от поети и писатели. С десетки люде съм се срещал, които знаят нещо за някогашното и сега дори, след като съм написал книгата си, изпитвам душевна наслада, ако срещна такива люде, което често става при пътуванията ми из страната. . .

— И в Ловеч има стари паметни хора — се обаждат гласове от салона.

— Радостно ми е да се срещна с тях — допълва Талев и продължава речта си. — Стана дума за противоречието в образа на Султана. Това противоречие се състои именно в туй — от една страна, ние виждаме Султана да се бори по едно време срещу остарелия морал, виждаме, че тя иска да наложи своето разбиране за морал, не се съгласява с традиционния морал, но след като се омъжва за Стоян и има деца, започва да държи за традициите, за този стар морал, на който тя става жертва като майка, или, по-точно казано, на който морал тя дава жертва своята дъщеря. Чрез жертвата, която тя понася в лицето на най-любимата си дъщеря Катето, тя самата става жертва на своя морал. . .

Трябва да отбележа и аз, че това противоречие наистина на пръв поглед се забелязва и не може да го отгине човек. Обаче като се вгледаме по-отблизо в образа на Султана, ще видим, че това противоречие се дължи на едно естествено развитие, през което минава тази моя героиня — пък и не само тя, а това можем да видим и в други образи. Касае се за онова развитие, през което минава всеки човек през периода на своя живот, през периода на своето израстване изобщо като човек. И наистина ние виждаме на млади години Султана да се обявява срещу този суров, срещу този строг морал, който не ѝ позволява да свърже съдбата си с един прост селянин. И когато тя защитава своето щастие, своята любов, тя предизвиква недоволството на известни тогавашни среди. . .

Но според мене, и това е съвсем естествено, винаги младият човек е в борба и трябва да бъде в борба с това, което започва вече да остарява, което започва вече да отминава в живота, като морал, традиции, нрави и пр. Такъв момент ние виждаме и в живота на Султана. И както става с всеки човек, така става и с нея. Отначало я виждаме като млад човек, като нов човек с прогресивни разбираня, със замах на действие, но постепенно тази същата млада жена

забравя изискванията на живота, идва време, когато някогашната позиция на този човек се измества и това става в противоположна посока, във вреда на младите. Новото, с което идва Султана като млад човек на своето време, от своя страна започва вече да остарява, но тя го защитава, макар че то е нещо отживяло, отрицателно, назадничаво в тогавашния живот. . . . Значи това, което на пръв поглед ни изглежда като противоречие в образа на Султана, в същност е едно естествено развитие на нещата.

И все пак не е това най-важното, когато говорим за образа на Султана. Нейното развитие е един природен закон в живота на всеки човек, който вече е примирен със сложността на живота, със сложността на живота на народа. . . . Трябва да отбележим, че в същност това развитие преминава през цели периоди, през цели епохи. Следователно тук наблюдаваме една закономерност, която важи за всяко живо същество и за всички времена. Винаги е имало традиция и новаторство, консерватизъм и прогрес, борба на поколения.

Но има нещо друго у Султана, което трябва да подчертаем, ако искаме правилно да я разберем. Това е нейният морал, ние трябва да го вземем такъв, какъвто е той сам по себе си, независимо, да кажем, от неговото качество, независимо от неговия смисъл, от неговото съдържание. Ние трябва да го вземем този морал като нейния морал, като духовна чистота, като една душевна гордост, като душевна сила, независимо от това, че със смисъла на този морал, с основите на този морал ние може да не сме съгласни. . . . Тъкмо тези черти на Султана — нейната устойчивост, нейната солидност, нейната сила, аз подчертавам като особени нейни качества. И заедно с това изтъквам, че това са не само нейни специфични лични особености, а това са качества на българката изобщо. Постарах се да изградя в нейния образ една българка от онова време, образ, който е израснал в онези епохи. И това, което можем да приемем като наша народна гордост, когато говорим за българката изобщо, то е, че в много случаи българката — това безспорно трябва да признаем — е проявявала такива големи качества, такава голяма сила, такъв чист морал, такава висока душевност, такава воля и мъдрост.

Много интересен паралел може да се направи между Султана и нейната дъщеря Катерина. Искам да допълня към онова, което тук другарката каза. Девойката е пълно копие на майка си. Това до голяма степен е вярно. Аз исках в тази книга, както е неизбежно за писател-реалист, да държа сметка за действителността, за времето, което носи и нещо ново, което съдържа в себе си това ново в неговия общ смисъл. Аз исках да държа сметка и за хората, които живеят в дадения момент.

Султана е по-своеобразна, по-различна, тя е враждебно настроена срещу дъщеря си въпреки нейната духовна връзка с това хубаво нейно чадо, въпреки голямата душевна прилика между двете. Това държане на Султана към девойката идва в същност от факта, че тя принадлежи на едно друго време, а Катерина принадлежи на съвсем друго време. Когато Султана застава срещу дъщеря си, ние разбираме, че тя същевременно застава срещу самата себе си — срещу това, което и тя самата е била, когато е на нейната възраст.

Така че това, което се каза тук, в общи черти е напълно правилно. Трябва същевременно да отбележим голямото различие между майката и дъщерята, въпреки тяхното вътрешно сходство, което е съвсем нормално, съвсем закономерно, защото както всеки човек, така и всяко поколение в различни епохи носи и своите характерни черти в себе си.

Питате ме за прототипове. Героите ми, общо взето, с много редки изключения, нямат прототипове. И за Султана нямам. Разбира се, това няма никакво значение за качеството на тези образи, това е по-скоро въпрос технически. Има големи писатели, като Лев Толстой например, които си служат много често, за да не кажа изключително с прототипове при изграждане образите на своите герои. Същевременно има и други писатели, които работят по съвсем друг начин. Моят начин на работа е следният: след като събера знания за хората, за които искам да разкажа за дадено време, след като натрупам необходимите градивни материали за тях, за цялото произведение, се опитвам да изградя образите, с които искам да занимавам читателите на книгите ми. Този начин на работа е също така реалистичен метод. При това аз не замислям моите герои, макар че не си служа с прототипове, използвавам материали, взети от живота, от еамата действителност. Аз никога не взимам един определен прототип за даден герой. . . . Това ми доставя творческата радост, че героите ми са нанстина мои рожби. Това е една осо-

бена радост, каквато изпитва всеки човек, като прави нещо в живота — по-важно или по-неважно, по-голямо или по-малко. Именно тази радост ме е карала винаги още от самото начало, когато съм се учил да пиша, да прибягвам до този начин на работа. То и начин на работа, който аз съм възприел, така и всеки друг начин на работа нямат значение за качеството на създаденото от писателя. Това е въпрос на предпочитане на един метод, въпрос на навик.

Споменаващо се е много пъти на подобни обсъждания на мои книги, че в тях правят впечатление женските образи. И това никак не ме учудва, защото трябва да призная, че аз съм отдавал особено внимание на жените в моето скромно творчество.

Може би някой ще се изненада, ако призная пред всички ви, че според моето дълбоко убеждение жената е същество, по-благородно от мъжа. Разбира се, това мое убеждение ни най-малко не подбива, не подценява качества на мъжа. Жената обаче е по-ценна. Аз искам да се обоснова, като твърдя, че жената е по-благородно същество от мъжа. Защо мисля така? Според мене жената е именно тая, която внася в нашия живот топлота, нежност и сърдечност. А това може да го прави само едно благородно същество. И наистина това е така. И ще се убедим, че това е така, ако видим, ако се обърнем към обикновените неща в живота.

Като казвам, че жената внася в живота топлота, нежност, ние трябва да имаме пред вид не само ония душевни качества на жената, с които тя създава особена атмосфера в живота, ние трябва да имаме пред вид не само меките обноси, които има жената към околните си, но трябва да имаме пред вид и обикновения смисъл на това понятие топлина — огнището, семейното огнище, което тя пази, което тя пали в своя дом. Тя пали това огнище, което е в същност центърът на човешкото жилище, на човешкия живот изобщо.

Вие всички живеете с тези въпроси и не може да не е привлякло вашето внимание изобилието на жената в нашия живот. А тази роля винаги е била насочена към голямата красота, към по-голямата топлина, към по-голямата хубост във всяко отношение, та ако щете и с оглед по-големите удобства в живота.

Аз, разбира се, няма да отрека високите качества, с които е надарен мъжът. Преди всичко той е воюващият в живота, той е победителят, той е героят в живота, но все пак според мене, ще повторя, жената е по-благородна в своята същност, в своята природа.

Една другарка пита дали съм виждал жена като Ния Глаушева. Виждал съм не една жена и подобни на нея и от много Нии съм изградил нейния образ. Постарах се да предам възвишения образ на жената — духовен и физически — да излъчва от нея красота, затова съм приповдигнал образа, един вид пример за подражание. Това отговаря на творческия ми замисъл. Исках да разкрия красотата на българката, нейната духовна сила като предана майка, съпруга, другар на мъжа си, пазителка на домашното огнище. Ния е събирателен, обобщен образ, така както е образът на Султана, на Иванка Руменова, Дона Крайчева и други героини от романите ми. В образа на Султана например съм взел черти от майка си, от мои роднини и познати от Прилеп и други градове.

След като отговаря на всички въпроси, Талев благодари на народа за високата чест и слиза от катедрата. Избухват ръкопляскания. Чуват се гласове в салона: „Браво!“ „Да си жив и здрав!“

Когато влизаме в ресторант „Волга“, посреща ни дрезгавият глас на певачка с къса пола и силно нарисувани очи. Сядаме на странична маса. Тази вечер Талев е решил добре да си похапне. Поръчва си свинска пържола, кисела салата, чаша сливова и вино. Напомням му за ръката на жена му, а той се смее и отговаря:

— Трийсет годин ме мъчи язвата, яденето ми беше най-противно, само мляко... Що тегло съм изпатил! Сега ще му отпусна края, веднъж ще се рита. Пък ти няма да ме издадеш, нека се почувствувам и аз като човек...

На бележката ми за литературните му задължения той отвръща, че други „по-кадърни ще се найдат“ да ги продължат. Дразнят го усилията на певците да привлече вниманието на хората.

— Такива развалят народните ни песни. С кръсци изкуство не става... Това важи и за писателското изкуство...

Прибираме се късно в хотела. Лягаме и дълго не можем да заспим. Уморени сме, а сънят ни „бяга от очите“. В тъмното говорим за минало и настояще. От открития прозорец в стаята нахлува свеж въздух. По плочника се чуват стъпки на закъснял минавач, а след него провлаченият глас на пиян човек.

— Кой знае каква мъка носи, нищо не става без причина — казва Талев и след кратко мълчание продължава прекъснатата си мисъл за изкуството. — Обичам Бетховен и особено Бах, неговите fugи ми напомнят на развълнувано море, на бури и халища, каквито съм виждал като малък в родните си планини. . . Ходя на концерти, обичам балета, и то класическия, новаторството ме дразни. . .

— А певческото изкуство, т. нар. вокално? — го питам.

— Да, разбира се. Редовно ходя на опера. Да слушаш „Кармен“ на Бизе, „Аида“ на Верди, оперите на Вагнер, Пучини, Гуно. . . Та това е истинско удоволствие! Ако има добри изпълнители. Ние българите имаме много даровити певци, прославиха ни в чужбина. Каква драматична сила има в „Дон Карлос“, „Трубадур“ — изящни либрета и дълбока, съвършена музика. И след хиляди години хората ще се възхищават от нея. Такова творение е вечно, да го създадеш е гениално. . .

— И в литературата има такива гениални творения. Вашият „Светилник“ ще пребъде и няма да се нарича железен, а „златен“ — прекъсвам думите му.

— Кой знае? — и дълбоко въздъхва той. — Ще дойдат по-кадърни писатели, ще създадат голямата книга. Колко от нас съвременните писатели ще останат? Времето е жесток съдник, ще пресеи и остане едрото зърно, дребното зърно ще влезе в торбата на историята, с него ще се занимават литературоведите, а народът ще има други творби, които ще му говорят много повече от нашите произведения. . . Когато става дума за изкуство, то трябва да бъде на висота, да завладява, трогва, възнува, да буди мисли и чувства, да прави хората по-съвършени, по-добри, да бъде стимулиращ фактор в тяхното нравствено и идейно развитие. Гледаш например някой филм, нищо не ти говори, забравяш го още като излезеш от салона, а друг те възнува, задържа вниманието ти за по-дълго време, подтиква те да мислиш, да търсиш нещо от своя живот, да сравняваш. . . Затова ходя само на хубави филми. Време няма за други!

— Как можете да ги познаете кои са хубави и кои лоши?

— Предпочитам историческите филми, екранизирането на класически произведения, като например на Лев Толстой, Чехов, Достоевски. . . Рядко съм виждал хубав филм със съвременна тематика. И филмовото изкуство има своите тежки неразрешени проблеми, що се отнася до съвременността, която е конфликтна, противоречива. . .

— Че има ли изобщо изкуство без противоречия и конфликти? — го питам.

— Няма — веднага отсича Талев, — но трябва да знаеш къде да ги търсиш и как да ги отразиш, с какви средства. . . Необходимо е творческо дръзновение, за да се каже истината и правдата на живота. Едно време нашите народни будители умираха по бесилки и зандани и докрай останаха верни на род и родина. . .

Той е легнал по гръб, без очила, със загледани в тавана очи. Виждам в сумрачната стая като видение белите му коси, малко орловия му нос и дълбоката вадичка от постоянно носене на очила. От уличното осветление прониква бледа светлина и върху високото чело на твореца пада леко сияние. . .

— Тази вечер все за изкуството говорим. Трябва да кажа, че много ценя Щъркелов, Иван Христов, Б. Денев. . . Напоследък избягвам да ходя по изложби, мислят ме за богат човек и все чакат да откупя картини, пък аз не мога, сега вила правя. . . Като ученик обичах да рисувам с акварел, изобщо винаги съм имал влечение към живописа, някакво вътрешно влечение да стана художник. . .

— Станахте майстор-художник на литературни произведения!

Талев сякаш не чу думите ми и продължи мисълта си:

— Много художници искат да ме рисуват — Вазова, Щилянова, един наш съсед учител-художник и той настоява. Не съм решил още кой ще ме рисува. Пък и това не е толкова важно. Има хора суетни и бързат да се увековечават. За мен това няма никакво значение. . . Бю-

ста ми направи един млад даровит скулптор, който не иска дори пари, насила му ги пънах в джоба. . .

След кратко мълчание той заговори за европейски музеи и картинни галерии, после пак стана дума за музиката и театрите.

— Често гладувах, за да видя световноизвестни артисти.

— Може би сте посещавали оперети?

— Тях не обичам. Несериозно изкуство, особено когато режисьорите наблягат върху банални външни ефекти. Не съм против оперетата и тя има своето значение, търси се от определени среди. Но аз нямам вкус към нея. Друго е да видиш една опера или посетиш симфоничен оркестър, по-тежко е, дълбоко. . .

Постепенно гласът му замлъква. Талев се обръща на дясната си страна и не след дълго се чува равномерно му дишане. Загледах се в успокоеното лице на писателя, унесен в дълбок сън.

На сутринта по стар навик Талев се събужда рано и грижливо се обръсва със самообръсначка, която внимателно измива и прибира в кожено калъфче. И, както е по пижама, приканвам го да се „поразкърши“ с леки гимнастически движения. Той отвърща, че в къщи редовно „се раздвижвал“, но тука нямало условия.

— Може да поиграем на Хисарлъка — обещава той.

Придружени от Васил Вишневин и Димитър Лепавцев (Липен), автор на поемата „Шопен“, двама културни дейатели в Ловеч, се изкачваме в новия парк. Там ни показват бял и черен паметник, свързани с героичното минало на града. От високо гледаме река Осъм, буйно заляла бреговете си, разделила града на две половини. Открива се широка панорама от планини и възвишения.

— Наредени като в бран, едни обрасли с гори, други се зеленеят от нивя и пасбища. . . И всички са свързани с легенди и предания. Ще ги изуча, необходимо ми е за въздух, атмосфера. . . Действието ще се развие долу във Варош! — Талев широко замахва с ръка, като очертава старата част на града. Той дава да се разбере, че книгата за Дикона вече зрее у него. . .

Влизаме в къщата-музей „Васил Левски“. Няколкоме стаи са наредени с писма, снимки, оръжия, макети. Талев дълго се спира и разглежда сабията на Апостола и неговите портрети.

— Фотографията слабо е предала вътрешния му огън — започва да говори той. — Пълноценен човек е — не монах, а здрав българин. И той е любил, страдал и умирал за народа. Не трябва да се пише за него по тая фотография. Казвах на Стефан Дичев да се откъсне от историята, не робско подражание на фактологията, а да потъне в епохата по-широко, всеобхватно, да навлезе в живота на людете, да заоре във вътрешния, душевния мир на борците, и разкрие един свят на чист идеализъм и патриотизъм. . . Историческите факти и документи са основата, но трябва да им се вдъхне живот, да се обвържат от една идея. Художествено обобщение, а едновременно с това и характерни за епохата детайли, които идват от историческите познания на твореца. . .

Когато го запитах кои произведения от нашата белетристика за Левски му харесват, той без забавяне отговаря:

— Освен Вазовата лирична поема не намирам друго достойно творение за този великан на духа. . . Историческата тематика е тежка. Необходимо е не само писателско умение, но голяма историческа култура, дълбоко познаване психологията на нашия народ, неговото развитие във всички области на живота му. . . Левски е сложен образ, за него мъчно се пише художествено произведение. Та това е нормален човек с всички изисквания на природата. . . През 1869 г. той основава тук, в Ловеч, революционен комитет, който става център на всички освободителни организации в страната. Какъв напрегнат живот е имало през онези времена. По тия места са бродили комитетски люде. . . Сега вече мога да пиша, сам виждам! Перото ми заякна. Да видим! Кое по-напред? . .

Музейната стая, където сме с Талев, се изпълва с народ и той млъква. Излизаме. По асфалтовия път тръгваме по обратна посока. Писателят се спира, оглежда грамадните скали над пътя, слуша песента на Осъм и сякаш на себе си говори:

— И той някога е слушал говора на реката и е гледал тая твърдина, ходил е по този път, сам не асфалтиран... Това разваля древността...

По новия мост на Осъм се запълваме към Башбунар — „Голям извор“. Пием от сладките му води и писателят с насмешка казва:

— Хайде, дано се хване магията, че пак да дойда в Ловеч. Нали такова е поверието?

Разбрах, че той има твърдо намерение в този град да напише книга за Левски. И каква книга щеше да бъде!...

Отиваме нагоре по пътя за юзината. Талев ту говори, ту мълчи, бръкнал с ръце в джобете на палтото си, навел замислен поглед. От цялата му фигура лъха дълбока съсредоточеност. Навярно той обмисляше новото си произведение, което не може да напише...